

Szilágyi Zsófia

Ha a tanár az áldozat

MÉSZÖLY ÁGNES: *DARWIN-JÁTSZMA*, KOMLÓS ALADÁR: *NÉRÓ ÉS A VII. A*

Az először 2014-ben megjelent *Darwin-játszma*, Mészöly Ágnes ifjúsági regénye egy gimnáziumi tanár, Kecskeméti Gábor üldöztetéstörténete: egy elitgimnázium négy tizedikes tanulója eldönti, hogy meg kell szabadulniuk a szerintük a tanításban gyenge, az osztályfőnökségre alkalmatlan pedagógustól. Mindenféle eszközt, az internet kínálta lehetőségeket is bevetve, egyre szorosabbá váló, fojtogató hálót szönek a tanár köré, és el is érik a céljukat, még ha nem is úgy, ahogy eredetileg tervezték: a felzaklatott férfi figyelmetlenségében kilép egy autó elé, és a négy barátnő szeme láttára hal meg. Minderről a lányok egyikének visszatekintő elbeszéléséből, és az ezt megszakító, a megírás idején keletkező naplóbejegyzéseiből értesülünk. Sajátos bullying, cyberbullying, vagyis zaklatás ez, még akkor is, ha ezt a fogalmat leginkább a kortársaik által gyötört diákok, nem pedig tanárok esetében használjuk. A jelenségről mostanra nem pusztán újságcikkekben, pedagógiai, pszichológiai, esetleg társadalomlélektani tanulmányokban, de irodalmi művekben is olvashatunk: 2016-ban jelent meg (hogy most csak magyar példákat mondjak) a kisebbeknek szánva Wéber Anikótól *Az osztály vesztese* (11+-os korhatármegjelöléssel), illetve Kalapos Éva Veronika *Massza* című regénye, 14 éven felülieknek ajánlva. Utóbbi kötet célja nem egyszerűen irodalmi, ez világosan kiderül abból, hogy a végén külön részt találunk, tanácsokkal diákoknak, szülőknek, pedagógusoknak, ki mit tehet, hova fordulhat, ha az internetes zaklatás jelensége közvetlenül is érinti. Lehet fanyalogni ezen a kiadói döntésen, persze, hiszen ezzel mintha azt sugallná a könyv, hogy az irodalomnak a közvetlen iránymutatás lenne a célja. De akár úgy is fel lehet fogni, hogy ez a segítő, tanácsadó zárlat mintegy tehermentesíti a regényt: hiszen akár akarjuk, akár nem, az effajta, létező társadalmi problémákat felmutató műveket sokan olvassák a „ki a bűnös, ki az áldozat, mit tehetünk az ilyen helyzetek elkerülésére” kérdésekre választ felkínáló szövegekként. És nem a *Darwin-játszma* az első, a tanárt áldozatként megmutató magyar regény, amelynek recepciójában ez az olvasásmód megjelenik.

A *Darwin-játszma* fogadtatása olyan volt, amilyen mostanában az ifjúsági regényeké szokott lenni: kevés szakkritika mellett sok-sok olvasói megszólalást lehet találni a neten, blogokon, a *Molyon*. Még a szakkritikák is irányítottak voltak többnyire, hiszen, például, a *Bárka* folyóirat netes oldalán egy diák [Smátrola Eszter] és egy tanár [Fenyő D. György] írta meg a véleményét a regényről, páros kritikában.¹ A diák írásában, nem meglepő módon, fontos szempontként jelenik meg az, mennyire tartja a megírt osztályt összevethetőnek a sajátjával, elképzelhető-e számára egy olyan osztálykirándulás, amilyen Mészöly Ágnesnél megjelenik; a tanár kritikájában pedig felmerül [és ebben sincs semmi váratlan], hogy egy ilyen regény iskolai beszélge-

1 Fenyő D. György – Smátrola Eszter, *Párhuzamos kritikák – avagy kinek miről szól az ifjúsági irodalom? Egy tanár [Fenyő D. György] és egy diák [Smátrola Eszter] ugyanarról a könyvről [Mészöly Ágnes: Darwin játszma]*, <http://barkaonline.hu/papirhajo/4685-ketten-a-darwin-jatszmarol>

tesek kiindulópontja is lehet: „Ha arra gondolunk, hogy ezek a könyvek jó alkalmat kínálnak arra, hogy a diákokkal, gyerekeinkkel lehessen ezekről az élethelyzetekről beszélgetni, akkor nagyon örülhetünk a jelenségnek.” Itt arra céloz az egyébként a regényt messze nem pusztán osztályfőnöki órák „segédanyagaként” kezelő, hanem tematikusan, az elbeszélésmód, szerkezet szempontjából is elemző Fenyő D. György, hogy egyre több mai ifjúsági regény mutat fel kibeszéletlen, akár tabunak is tekinthető társadalmi jelenségeket.

Lovász Andrea tanulmányt is szentelt a *Darwin-játszma* fogadtatásának, éppen azt kifogásolva, hogy a regényről megszólalók nem az irodalmi alkotásról beszéltek, „a recepcióban kizárólag a lányok tette szerepel, mint értékmérő, a tett indítéka, következményei, egyáltalán megítélése alakítja a műről szóló diskurzust.”² Bármennyire egyet tudok érteni azzal, hogy egy irodalmi műnek nem a határozott etikai állásfoglalás lenne a célja, hogy nagyon idegesítő tud lenni, ha egy mű recepciója átfordul [Lovász Andrea kifejezését használva] *sopánkodásba*, a tanárokat áldozatként felmutató művek szinte előhívják ezt az attitűdöt. Nemcsak most: már évtizedekkel korábban is. Ahogy az is megfigyelhető, hogy nem azok szólalnak meg egy-egy ilyen mű kapcsán, akiket talán leginkább szembesíteni kellene egy eléjük tükröt tartó regénnyel: a megszólalók, még ha nem is érintettek közvetlenül (nem zaklatók, nem zaklatottak, nem tanárok, és diákok is rég voltak már) szinte kizárólag a tapasztalataikkal összemerve szeretnék olvasni a szövegeket. A *Molyon* olvasható kommentárokból is találunk olyan megszólalásokat, mint például: „Tényleg régen voltam már gimis, és nem is mozogok ilyen közegben.” Egyébként is azt látjuk a netes megszólalóknál, és erre Lovász Andrea felhívja a figyelmünket, hogy sokan a mai társadalom problémáit felmutató, pedagógiai vagy szociológiai tanulmányként olvassák a *Darwin-játszma*t, nem irodalmi műként:

A szöveg értéke abból a feszültségből eredeztethető, hogy a főszereplő(k) etikai dilemmái szöges ellentétben állnak a recepcióban manifesztálódó határozott etikai állásfoglalás lehetőségével, ugyanis az olvasó biztosan tudni véli, hogy valaki rosszat cselekedett, vagy a társadalom mint olyan gonosz és útját tévesztett, és engedte ilyen irányba a szegény fiatalokat. Ugyanis a recepcióban kizárólag a lányok tette szerepel, mint értékmérő, a tett indítékai, következményei, egyáltalán megítélése alakítja a műről szóló diskurzust.

A [nevezzük így] *sopánkodás* filozófiája és társadalmi, mi több, kulturális rangra emelése meghatározza mindenféle beszédmódunkat – egyáltalán az irodalom funkciójáig, mibenléteig mutató kérdéssé válik.³

Ha a *Darwin-játszma*t a kortárs, hasonló témában született ifjúsági regényekhez képest olvassuk, még inkább beleragadunk a „milyenek ezek a mai fiatalok” szólamba –

2 Lovász Andrea, *A kérdőjellel görbülés eleganciája: Mészöly Ágnes: Darwin-játszma = „...kézifékes fordulást is tud”*. *Tanulmányok a legújabb magyar gyerekirodalomról*, szerk. Hansági Ágnes – Hermann Zoltán – Mészáros Márton – Szekeres Nikolett, Balatonfüred Városért Közalapítvány, Balatonfüred, 2018, 207.

3 Lovász, *i. m.*, 207.

a regény felkínálja például, saját előzményeként vagy párhuzamaként, Janne Teller *Semmi* című regényét, már az első, feleltetési jelenetben, szinte felszólítva az olvasót arra, hogy vesse össze a két művet egymással.⁴ Ha a *Semmivel* olvassuk össze Mészöly Ágnes regényét, akkor az a kérdés marad a középpontban, vajon ki tette „ezeket a fiatalokat” kegyetlenné, értékvesztetté, és min változtathatnak a szülők, a tanárok, a társadalom egésze annak érdekében, hogy a kamaszok mégis rátaláljanak az élet értelmére, és szembenézzenek önmagukkal. Holott, ha az eszközök változtak is, ha mellbevágó is, hogy a mai iskola mennyire „durva” [ezt a szót emelte Fenyő D. György a kritikája címébe], azért a tanár „kicsinálása” már korábban is megjelent irodalmunkban: igaz, nem az ifjúságnak szánt alkotásokban. Lehet, hogy a legtöbbszörnek Kosztolányi *Aranysárkány* című regénye jutna előzményként az eszébe, hiszen ott egy érettségien megbuktatott diák, Liszner Vilmos, másokkal szövetkezve megveri a gimnázium matematika–fizika szakos tanárát, Novák Antalt, aki aztán [ha nem is egyszerűen a fizikai inzultus következtében] öngyilkosságot követ el. Ráadásul, hogy még megrázóbb legyen a tanár végzetes döntése, és még inkább az iskola felelősségére irányuljon az olvasó figyelme [holott az öngyilkossághoz nem egyetlen ok vezetett], a gimnázium épületében lövi magát föbe Novák. Mégsem ezt a regényt érzem a legtanulságosabbnak együttolvasni a *Darwin-játszmával*, hanem egy olyan kisregényt, amely a harmincas években jelent meg, a szerzője tanár volt maga is, és amelynek fogadtatásában előkerült ugyan Kosztolányi *Aranysárkánya*, mégis úgy érezték a kortársak: fordulatot hozott a mű. Hiszen korábban a diákok jelentek meg a tanárok áldozataként, itt láttak példát egy [részben] fordított helyzetre. Itt csodálkoztak rá a kritikusok először, hogy a tanár is lehet áldozat: Komlós Aladár *Néró és a VII. A* című regényét olvasva.⁵

Azt nem állítanám, hogy elfelejtett műről van szó: az 1935-ös első megjelenése után kiadták 1958-ban, majd 1975-ben is. Ha viszont onnan közelítünk, hogy az elmúlt 45 évben senki sem találta kiadásra érdemesnek, és a *Molyon* egyetlen véleményt sem találunk róla [ha már a *Darwin-játszma* kapcsán is emlegettem ezt az oldalt], akkor jól ismertnek semmiképp sem merném nevezni. Beszédesebb az is, hogy irodalmi elemzés alig született róla, olyan tanulmány viszont igen, amely a tanárszakos egyetemi hallgatók képzésébe látja bekapcsolhatónak a regényt.⁶ Az 1958-as kiadás fűlszövege az irodalmi kontextust tartja fontosabbnak, kiemelve, hogy a könyv más nézőpontból közelít az iskolához, mint a korábbi, ugyanott játszódó művek. A diáké helyett a tanár nézőpontjából:

Az iskola belső élete, tanár és diák viszonya örökké izgató titok marad mindnyájunk számára, még ha rég el is hagytuk a gimnázium padjait. Ebbe a titokba az írók kizárólag egykori diák-élményeik alapján világítottak be.

Komlós Aladár az első, aki tanár-oldalról nézi és ábrázolja a kérdést.

4 Fenyő D. György is felveti az összehasonlítás lehetőségét, de nem egy konkrét, a szocializmus idején íródott ifjúsági regénnyel veti össze a *Darwin-játszmát*, hanem elképzei, hogyan íródott volna meg egy ilyen mű akkoriban: „Negyven évvel ezelőtt egy ifjúsági regényben vagy elérték volna céljukat, vagy kiderült volna számukra is, hogy akit ilyennek láttak, az valójában értékes és kiváló ember, esetleg megjavult volna az osztályfőnök, megértette volna, mit nem szeretnek benne diákjai, milyen igényeik vannak, mire lenne szükségük.” Fenyő D., *i. m.*

5 Sándor Iván, *Néró és a VII/A. Egy könyv második élete*, Magyar Nemzet 1975. május 10., 4. 1975-ben tévéjáték készült a Komlós-regényből, és új kiadásban is megjelent, ennek kapcsán születtek írások a műről is, köztük Sándor Iváné, aki az *Aranysárkányhoz* látja közelínek a *Néró és a VII. A-t*.

6 Hunyady Györgyné, *Pedagógia és szépirodalom*, Új Pedagógiai Szemle, 1993/7-8, 107–114.

Így azután váratlan mélységeket tár fel. Persze, nem olcsó pikantériákat. Könyve leánygimnáziumban játszódik le, de aki effélet vár tőle, csalódni fog. A *Néró és a VII. A* szinte teljesen »fehér« regény. Mégis meg tud döbbeneni, mikor például megmutatja, hogy a tanár és a növendékek kapcsolatában nem a növendék az áldozat, hanem a tanár.⁷

Komlóst ma alapvetően irodalomtörténészként tartjuk számon – ha emlegetjük egyáltalán. Nevének fennmaradásáért sokat tesz a róla elnevezett díj kuratóriuma, benne egykori tanítványaival, az író Sándor Ivánnal és az orvos Salamon Ferencsel, akik minden évben emlékülést is szerveznek Komlósról, a díjátadóval egybekötve. Amikor a *Néró és a VII. A* megjelent, Komlós a zsidó gimnázium tanáraként dolgozott [1928 és 1938, majd 1940 és 1944 között tanított ott]. Az első kiadást követően megjelent kritikák szerzői nem egyszerűen egy tanárról szóló regényként, de egy tanár regényeként is olvasták a könyvet. Például Karinthy Frigyes a *Nyugat*-ban: „Nem tudom, milyen tanár Komlós Aladár, de regénye után ítélve s az ifjúság érdekében, azt remélem, hogy a tanárt éppúgy megsegíti benne a művész, mintahogy, ezúttal, a művészt segítette a tanár.”⁸ Ennél is tovább ment Kardos László, aki a *Néró és a VII. A*-t „romanizált pedagógiai tanulmánynak”⁹ nevezte, és egyértelműen a tanároknak szóló, őket lázba hozó műnek látta: „egész sor tanártársamon is ellenőriztem az élményt; egyetlen lendületben, pihenő nélkül futottunk végig az egész könyvön, órák alatt, olyan heves kíváncsisággal és hullámzó érzések között, mintha vádiratunkat, nekrológunkat vagy titkos »minősítésünket« olvastuk volna, négy fal között, zárt ajtók mögött.”¹⁰

De miről is szól ez a regény, miért érzem indokoltabbnak az összevetését a *Darwin-játszmával*, mint együtt olvasni az *Aranysárkányt* és Mészöly Ágnes regényét? Kosztolányinál nyers erőszakkal, egy orvul elkövetett megveréssel kíván elégtételt venni Liszner Vili azért a sérelemért, amelyet Novák Antal követett el ellene. (Hogy mennyire érthetünk egyet Liszner Vilivel abban, hogy őt Novák miatt érte sérelem, az már értelmezés kérdése.) Komlósnál és Mészölynél viszont egy-egy fondorlatosan

7 Bálint György egyszerre tartotta a regényben áldozatnak a tanárt és a diákokat, a Komlós-művet pedig két regénnyel is összevetette, rámutatva, hogy markánsan különbözik mind Babits, mind Heinrich Mann művétől: „Korunk irodalmában Heinrich Mann írta meg a legkegyetlenebbül a megnemértő tanár tragédiáját, a »Professor Unrat«-ban és Babits Mihály a legszebben a megnemértett tanár tragédiáját a »Tímár Virgil fiában«. Komlós Aladár is tanártragédiát írt meg remek kis regényében, a »Néró és a VII. A«-ban. Perényi tanár úr, Komlós regényének hőse, a leánygimnázium öregedő professzora nem áll közel egyik típushoz sem: sem az Unrat-éhoz, sem a Tímár Virgil-éhez. Mindkettőjükből van valami benne: megnemértő és megnemértett egyszerre. Épp így a diáklányok is, akik szemben állnak vele, egyszerre áldozatok is és hóhérok. Perényi első pillantásra gonosz tanár, de gonoszak a növendékei is. Kölcsönösen gyötrik egymást, elkeseredetten és könyörtelenül.” Bálint György, *Komlós Aladár: Néró és a VII. A*, A Toll, 1935/2., 69. Hasonlóan ír az „újszerúségről” a *Pesti Napló*-ban megjelent írás névtelen szerzője is: „De ami a legérdekesebb Komlós regényében: a tanárnak, mint áldozatnak beállítása. Eddig a legtöbb író a tanulók szemszögéből nézte az iskolát. Komlós most megfordítja a nézőpontot és a felmutatott kép egyszerre újszerűvé válik. Egyik legkomolyabb írói értéke ez a könyvnek.” *Pesti Napló*, 1935. december 8., 41.

8 Karinthy Frigyes, *Néró és a VII/A*, *Nyugat*, 1936/1.

9 Kardos László, *Komlós Aladár: Néró és a VII/A*, Válasz, 1936/3, 189. Karinthy szerint: „Egyetlen aggodalma a kritikus-olvasónak, hogy a különben jól felvázolt mellékalakok túlságosan világos és tudatos elemzésben látják a hős problémáját, nem bíznak meg az olvasóban, mert a szerző, szerénységében, nem bízik meseszövéseinek láttató erejében.” Karinthy, *i. m.*

10 Kardos, *i. m.*, 190.

felépített, elsősorban a pszichikai hadviselés eszköztárával elkövetett terv megvalósítását látjuk. Komlós regényének középpontjában egy olyan tanár áll, Perényi Zoltán, aki fénykorában egy leánygimnázium rajongással övezett pedagógusa volt: majd amikor érkezik az iskolába egy új, fiatalabb tanár, aki „elveszi” előle az iskola kedvencének szerepkörét, megkísérli visszanyerni elvesztett pozícióját, nevetséges lépéseket követ el, a lányok pedig, erre válaszképpen, még megalázóbb helyzetekbe sodorják bele, mígnem egyszer elveszti a türelmét, verekedésbe keveredik, majd egy fegyelmi tárgyalást követően [feltehetőleg, mivel ez már a cselekményidőn kívül esik] eltávolítják az iskolából. Mondhatnánk, ő járt a legjobban a három tanár közül, hiszen Novák Antaltól és Kecskeméti Gábertől eltérően életben maradt a regény végére – de azt jelzi a mű, hogy Perényi élete, amely ezen az iskolán kívül értelmezhetetlen, mégiscsak véget ér, ha nem is a halál zárja le. És találunk olyan véleményt is, amely [egyenesen remekműnek nevezve Komlós művét] határozottan kiemeli a tanároknak íródott, a tanársággal kapcsolatos társadalmi problémákat felmutatni kívánó olvasmányok közül: „Komlósnak nincs pedagógiai vagy szociológiai célja a könyvvel. Egy embert írt meg, az embernek ebben a speciális, a művészenél s a tudósénál, szülőnél és orvosénál felderítetlenebb és titokállóbb relációjában.”¹¹

A „látásszög”

Ha a Komlós-regényről született korabeli kritikákat végigolvassuk, a lelkesedést látjuk elsősorban – holott egy olyan szerző könyvéről fogalmazódtak meg ezek a vélemények, aki felnőttek számára először [és, bár ezt még nem tudhatták akkor, utójára] írt regényt. Korábban irodalomértelmező munkái, verseskötetei jelentek csak meg, és egy ifjúsági regénye, a *Római kaland*. De azért vannak bíráló megjegyzések is ezekben az írásokban – Kardos László, aki döntően egy tanárokat megszólító (de az ő számukra kiemelten izgalmas) regényként olvassa a *Nérót*, a „látásszög” szűk voltát állapítja meg: „Nem arról van szó, hogy Komlós a mese menetét tanügyi elmékedésekkel akasztaná el és terhelné agyon. Hanem arról, hogy látásszögét annyira elszűkíti, hogy abba csak legeslegsorosabb értelemben vett témája, témájának is csak a magva fér bele, s minden egyéb kívül reked.”¹²

Kétségtelenül nem nagyon mozdulunk ki a regényben az iskola teréből – bár látjuk azért Perényi lakását, megismerkedünk, igaz, csak vázlatosan, a múltjával is: a gyerekkora, a felnövekedése, a tanulmányai csak annyiban érdekesek, hogy elvezetnek a leányiskoláig, ahol a cselekmény játszódik. De igaza van Kardosnak abban, hogy minden az iskola felől, az iskola nézőpontjából lesz érdekes ebben a regényben: a fegyelmi tárgyalás során, a kihallgatások szüneteiben diskuráló férfiak is az iskolai, diákkori emlékeiket idézik fel, vagyis a „látásszög” kétségtelenül az iskoláé. Ahogy a tragédia okát is az iskola sajátosságai felől érthetjük meg: amikor Perényi végiggondolja, miért vált ő áldozattá, arra jut, hogy az lesz az áldozat, aki „jobban szeret”, hiszen a szeretetével majd vissza fognak élni a tanítványai. Tanártársa pedig, Klausek, aki elmagyarázza neki, hogy egy lányiskolai tanárnak meg kell nősiúlnie, vagy legalábbis

11 Zsolt Béla, *Néró és a VII. b [sic]*, Színházi Élet, 1935/51., 62.

12 Kardos, *i. m.*, 189.

tartania kell egy kutyát vagy macskát, de elsősorban és minden körülmények között csökkentenie kell önmaga számára az iskola jelentőségét, kissé szócső-szerű figurává válik, átveszi az olvasótól azt a feladatot, hogy Perényi történetét értelmezze. Miatta válik valamennyire „romanizált pedagógiai tanulmánnyá” a regény. Ő fejt ki azt is, hogyan alakult át benne, az iskolai tapasztalatai hatására, mindaz, amit az egyetemen pedagógiából tanult: ott még azt mondták neki, hogy a tanárnak háromféle szeretetre van szüksége, a tanítványai, a tárgya és a tanítás szeretetére, de rá kellett döbbsennie, hogy épp ez a három jelenti a legnagyobb veszedelmet minden tanár számára, vagyis az, hogy túlságosan szereti a növendékeit, a tanítást vagy a tárgyát magát. Klausek mondja ki azt a kulcsmondatot is a regényben, a botrány bekövetkezése után, hogy „akinek nincs semmije az iskolán kívül, annak az iskola lesz a mindene”. Ha ezt a mondatot vetjük össze a regény szűk „látásszögével”, akkor teljesen érthetővé válik az a döntés, hogy csak az iskolát látjuk, illetve, másképp fogalmazva, hogy nem látunk ki az iskolából. De azért ott van a társadalom az iskolai történekek mögött. Bár a regény elején azt jelenti ki a vizsgálóbizottság egyik tagja: növeli az incidens súlyosságát, hogy a benne érintett szülő, Décsy doktor egyik nagybátyja helyettes államtitkár, jól érthette az akkori olvasó is, érti a mostani is, hogy nem az incidens súlyosabb ettől, hanem a kivizsgálás körüli buzgalom fokozottabb. Ahogy azt sem olyan nehéz felfedezni, hogy mondjak még egy, az iskola terét kitérítő szempontot: Perényi küzdelme a fiatal lányok rajongásának visszaszerzéséért valamilyen sajátos, tanári kapuzárási pánik.

Ha a „látásszög” kategóriáját átalakítjuk kicsit, és azt nézzük meg Komlós regényében, hogy kinek a nézőpontjából látjuk a történeteket, elég összetett elbeszélői szituációt tapasztalunk. Bár az elbeszélő semleges, külső narrátornak látszik, a nézőpont hol Perényi [rögtön az elején vele lépünk be az osztályterembe, és az ő gyűlöletével nézünk végig a diáklányokon], hol az iskola igazgatójává, aki szeretne minél kevesebb bajjal kikerülni az esetből, hol valamelyik diáklányé, például a Perényibe szerelmes Erdőse, de arra is van példa, hogy a főszereplő szeretőjének, az ugyancsak az iskolában tanító Gellén Katicának a szemén keresztül látunk. A *Néró és a VII.* A cselekménye akkor indul, amikor a botrány már megtörtént (nagyon sokáig nem tudjuk meg, mi is volt ez valójában, és az is csak fokozatosan derül ki, mi vezetett el hozzá), a fegyelmi tárgyalás viszont még nem zajlott le: a visszatekintés és a jelen idejű történekek egymást váltják a szövegben. Mészöly Ágnesnél is úgy indul el a cselekmény, hogy tudjuk, valamilyen nagy baj történt, és ahhoz próbál az egyes szám első személyű elbeszélő visszajutni, egyben az okokat megérteni a visszaemlékezéssel, ugyanakkor a tetőpontot jelentő történet utánra is átlépünk időnként a naplószerű feljegyzésekkel: nagyon hasonló a szerkezet tehát ahhoz, amit Komlósnál is láthatunk, ahol ugyancsak az tartja fenn a feszültséget végig, hogy nem tudjuk, mi is az a nagy botrány, amelyen már túl vagyunk, és amit megpróbál a regényben minden szereplő önmaga számára értelmezni.

Lovász Andrea is kiemeli, komoly erényként, a napló és visszaemlékezés váltakozását a *Darwin-játzmában*: „A *Darwin-játzma* önmagában attól is jó könyv lenne, hogy napló, illetve visszaemlékezés párhuzamos kettősségére épít, és így kielégíti az olvasók voyeur-igényét [a biztosan tudható, bekövetkező tragédia keltette feszültség végig kitart, de a jelen idejű naplójegyzetek utániság- és kívülállóság-érzése biztonságos szemléleti távolságot teremt]; és még jobb attól, hogy remek arányérzékkel felépített,

pontosan adagolt információrészletekkel működő struktúrája van.”¹³ Az kétségtelen, hogy összetettebbé válik a regény ettől a jelen-, illetve utóidejűségtől: ugyanakkor a nézőpont mindvégig ugyanaz marad, az egyik elkövetőé, pontosabban a tanári zaklatást kitervelők és végrehajtók egyikéé, a tizenéves Katáé. [Akinek a barátnői is megszólalnak időnként, például a regénybe épülő csetelésekben.] Kata ráadásul nem nagyon képes arra, hogy nézőpontot váltson, hogy a tanárai, illetve a körülötte lévő felnőttek szemével próbálja meg nézni a történeteket – bár tanárnő-anyja próbálja rávezetni arra, hogy nem mindenki éppen olyan, ahogyan a diákperspektívából látszik, de a kamaszlány csak egy pillanatra gondolkodik el ezen:

- El nem tudom képzelni, ahogy Vajda Juci meg a Bárónó együtt bulizik
- taktikáztam. – Azt hittem, utálják egymást.
- Miért?
- Nem is tudom... mert Juci cuki, a Bárónó meg egy dög. Emlékszel, mit művelt Pattal szeptemberben.
- Azért, mert te valakit dögnek tartasz, még nem biztos, hogy az – mondta anyám.
- Szerintem meg elég valószínű, gondoltam. De aztán eszembe jutott, hogy a Bárónó mostanában időnként egész jó arc volt... vagy legalábbis kevésbé hernyóskodott az osztállyal.¹⁴

Nem szeretem azt a kritikusai hozzáállást, amikor azzal támadnak rá egy könyvre, hogy miért nem egészen másfajta, mint amilyen: éppen ezért nem azt akarom számonkérni, hogy miért nem másfajta narrációval dolgozott Mészöly Ágnes. Sokkal jobban szeretem azokat a gondolatmeneteket, amelyek megérteni próbálják a meghozott írói döntéseket: ebben az esetben, például azt, miért éppen ez a szereplő meséli el a történetet a négy lány közül. És lehet is találni magyarázatot: bár Kata alig képes arra, hogy reflektáljon a saját, rögzített nézőpontjának korlátozottságára, mindenképp kiemeli a többiek közül az, hogy az anyja is tanárnő, tehát már csak ezért kénytelen időnként a tanári (egyben szülői) nézőpontból is rápillantani a történetekre. [Még ha a jelenben játszódó naplójegyzetekből ki is derül, hogy a tragédia bekövetkezte után anya és lánya képtelenek megbeszélni, mi történt velük.] Ugyanakkor mégis meg kell állapítanom, hogy az a sajátos tendencia, Takáts József kifejezésével élve, az „új vallomások”, amely abban érhető tetten, hogy a mai magyar regények döntő része egyes szám első személyben [vagy váltakozó monológokból felépülve] íródik, mintha elérte volna a mai ifjúsági irodalmat is. Ha elképzelem Komlós regényét olyan narrációval, amelynek köszönhetően mindvégig Perényi visszaemlékezéséből, illetve, mondjuk, a fegyelmi tárgyalás utáni naplójegyzeteiből ismertük volna meg a történetet, akkor azt kell mondanom, egy ilyen elbeszélés mód esetén sokkal kevésbé láttuk volna árnyaltan a tanár áldozattá válásának folyamatát. [Ugyanakkor a XX. század első évtizedeiben is találunk olyan tanárregényt, amelyben mindvégig a tanári nézőponthoz vagyunk rögzítve: Márai Sándor *Bébi vagy az első szerelem*

13 Lovász, *i. m.*, 205–206.

14 Mészöly Ágnes, *Darwin-játsszma*, Móra, Budapest, 2015, 154.

című 1928-as regényében a főszereplő tanár ugyancsak tragédiáig elvezető történetét a férfi naplófeljegyzéseiből ismerjük meg.]

Komlós regényében nemcsak amiatt látjuk többfelől Perényi történetét, mert az egyes szám harmadik személyű elbeszélő számos szereplő nézőpontját fel tudja venni – a főhős maga is képes rá, hogy saját, jelenkori helyzetéből visszalépjen a múltba, és a jelenbeli félelmeihez a gyerekkori szorongásokban találja meg a párhuzamot, ezzel is kilépve a tanári szerepből: „A valószínű büntetés, hogy más, mégpedig alighanem vidéki iskolához helyezik, nagyon kellemetlen ugyan, de végre is elcsapni talán nem fogják... az áthelyezés veszedelme pedig még sincs arányban ezzel a bénító félelemmel, amely reáfekszik. Szinte tárgyaltan, fekete félelem ez... egy gonosz matematika tanárja óráin érzett hasonlót gyermekkorában... nem, nem, az sem volt ilyen... még inkább, mikor kisfiú korában sötét szobába kellett belépnie...”¹⁵ Hogy Perényi ki tud-e lépni tanári szerepéből vagy sem, azért is nagy jelentőségű, mert, mint Klausek is megállapítja, a tragédiája is abban gyökerezik, hogy a lányok rajongását saját magára vonatkoztatja, holott az csak a pozíciójának szól. Ezt jól mutatja az az eset, amit elmesélnek a regényben: az ilyen részletek miatt érezhetjük egyébként, hogy a mű valóban sok az elmélkedés, az esetelemzés. Azt, hogy volt a tantestületben Néróvá vált tanár Perényi előtt is, illetve, hogy van olyan is, aki átveszi tőle a körülrajongott tanár szerepét, a varázs elmúltával pedig áldozattá, egyben a diákokat gyötrő zsarnokká válik maga is, nem a cselekményből állapíthatjuk meg, hanem elmagyarázzák nekünk:

Hogy indiszkrét legyek, Perényi akkori népszerűsége mindjárt egy kis tragédiát is okozott. Az iskolának volt abban az időben egy tanára, nevet talán fölösleges mondanom, akkor még jó negyvenes... addig ennek a kollégának volt a testület tagjai közül a legnagyobb hódoló tábora. Perényi megérkezésekor imádói egyik napról a másikra otthagyták... hiába, Perényi fiatalabb volt – mesélte jóízűen. – De a háttérbe szorult vetélytárs nem bírta ki a vereséget. Kedélye láthatóan elborult, növendékeivel kezdett kegyetlenül bánni...

– Csak nem lett ő is Néró?! – kiáltott fel Mérey.

– Igen, valóságos Néró lett belőle – mondta kissé bizonytalanul, de szolgálatkészen Knöpfler, aki hamarjában nem tudta, hogy mire is céloz az elnök. – A vége az lett, hogy összeveszett Perényivel, aztán a testület többi tagjával, mindig meg volt sértődve, búskomorságában senkivel sem állt szóba... valósággal fellélegzettünk, amikor egy-két év múlva, saját kérésére, áthelyezték.¹⁶

Erről a „korábbi Néróról” nem tudunk meg többet ennél – viszont a Perényit a helyéről kilökö Faragó tanár úr szereplőként is megjelenik, és hiába látja meg az olvasó magától is, hogy nem több a főhős fiatalkori másánál, Klausek tanár úr a regény utolsó fejezetében még a szánkba is rágja, hogy az új Néró is ott van már a tantestületben:

15 Komlós Aladár, *Néró és a VII/A*, Magvető, Budapest, 1958, 22.

16 *Uo.*, 63–64.

Klausek közben Faragót nézi. Hamar kész van a diagnózissal. Tiszta eset. Néhány év múlva új Nérója lesz az iskolának... No, azért még vagy tíz éve van addig. Aztán Faragóhoz lép, s együtt ballag vele a kapu felé:

– A kutyát vagy a macskát szereted, barátom? – kérdezi.

– A kutyát – feleli meglepetten Faragó.

– Akkor tarts kutyát, barátom.¹⁷

Faragó tanár úr nem érti, amit az olvasók igen: Klausek ugyan pontosan látja, hogy a Néróvá válás elkerülhetetlen, egy óvatos kísérletet mégis tesz arra, hogy legalább a következő, áldozattá váló tanárt megmentse ettől a sorstól.

Az iskola mint barlang

Bár nagyon tanulságos két, egymástól távoli időben [ebben az esetben közel száz évnyi távolságra] született iskolaregényt olyan módon olvasni, hogy az ismétlődő mintázatokat látjuk meg bennük (gondolva itt akár nagyon hasonló szerepkörökre, konfliktusokra, cselekményszálakra), viszont, ha arra egyáltalán nem figyelünk oda, ami az egyes regényekben egyedi, illetve, ha nem akarjuk észrevenni azt, hogy a nemrégiben született regény valamilyen korábban soha nem tapasztalt, elképzelhetetlen jelenségre is fel akarja hívni a figyelmünket, akkor vakok maradunk a hozzánk időben közelebbi regény megszületésének egyik feltételezhető okára is. Hiszen hiába igaz az, hogy tanári zaklatásról olvashattak Komlós kortársai, és erről olvashatunk a 2010-es években mi is, a két regényben szereplő lányok eszközeiben, motivációjában és az egész történet végkifejletében óriásiak a különbségek. És ezek a különbségek szorosan összefüggenek a tanári szerep változásával, az iskola és a társadalom egymáshoz való viszonyának átalakulásával – ahogy azzal a folyamattal is, amelynek során az iskola megszűnt zárt, egyszerre védelmező és szorongató, de mindenképp szigetet vagy, ahogy Komlós fogalmaz, barlangot képző helynek lenni. A barlang-párhuzammal két helyen is találkozunk a regényben, más-más értelemben, egyszer térre, máskor viszont időre utaló fogalomként. Ahogy Perényit az iskolán kívüli világban elkezdik kudarcok érni, úgy húzódik vissza az iskolába, ami megmarad számára védelmet nyújtó barlangnak, ahol minden kiszámítható, ahol rajongást kap, és ahol könnyen átláthatóak az emberi kapcsolatok is, hiszen a gyerekek változnak ugyan, de mindig lesz hetedik osztály, mindig vannak kicsik és érettségizők. Ahol megkapjuk annak az illúzióját, hogy minden örökre ugyanolyan marad:

Lassan bizalmatlan lett mindenkivel szemben. Mennyivel jobb az iskolában, érezte, ahol többé-kevésbé valamennyi osztályát szereti, s őt is viszontszeretik! megállni tízpercben a tanári szoba ablakában, s lenézni az udvarra, ahonnan a feléje sugárzó tekintetekből annyi őszinte szeretet áramlik feléje! végigmenni a folyosón vagy az udvaron, bemenni valamelyik kedvenc osztályába, ahol látható örömmel várják! – minek neki

17 Uo., 142–143.

a hazug és gonosz társaság? az önző és gonosz felnőttek, kaján intrikáikkal, csípős rosszszelvényekkel, szívtelenségükkel? mennyivel jobb és bölcsebb bezárkózni az iskolába, mint egy barlangba!¹⁸

Persze, a tanári lét legnagyobb csapdája, egyben Perényi tragédiájának legfőbb oka is ez – hogy nem látja be, hiába tűnik minden örökre változatlan az iskolában, az időből mégsem lehet kiszakítani a pedagógust, aki ugyanúgy öregszik és meghal, mint bárki más. Nagyon jellemző Perényire az, hogy az „örök osztály legendáját” építgeti magában. Annyira megszereti ugyanis az egyik osztályát, hogy már nem csak a „mindenkori hetediket” szereti ezekben a lányokban, hanem éppen őket. Nem akarja elveszíteni ezt az osztályt, ezért elkezd ábrándozni arról, hogy mi lenne, ha a diákoknak soha nem kellene kilépniük az iskolából:

Aggodalommal gondolt arra, mi lesz, ha majd leérettségiznek, és elhagyják az iskolát... S gyakran álmódzott arról, hogy valami varázslat segítségével ennek az osztálynak itt kellene maradnia érettségi után is, bejárnia napról napra az épületbe és beülni a padokba... éljék le itt az életüket, ezzel tán a jobbik részt is választanák... S a folyosókon vagy künn a városban sétálva gyakran próbálta elképzelni az örök osztály legendájának részleteit: hogyan csábítana el egy-egy lányt az osztályból az élet... reggel nyolckor, mikor a vigyázó bejelenti a hiányzókat, ilyeneket lehetne hallani: Kalmár Zsuzsi nem jött iskolába, mert gyermeke született, Kohn Judit ma esküdött, igen, lennének évek, úgy a tizenötödik-huszedik osztály közt, mikor igen néptelen lenne az osztály, csak egy-két lány lézengene már a padokban. De aztán lassan, egyenként mind visszazállingóznának, s évtizedek múlva végre, fehér hajjal és hamis fogakkal, újra együtt volnának mindnyájan.¹⁹

Perényi tehát még, legalábbis egy időre, képzelheti azt, hogy az iskolába be lehet zárkózni: Mészöly Ágnes iskoláját mintha már semmilyen értelemben nem vennék körbe védelmező falak. Ebben az iskolaregényben egyébként is folyton kilépünk az iskola épületéből, hiszen az elbeszélő lány osztálykirándulásra megy, szalagavatóra, futni a Népligetbe [a naplófeljegyzései pedig már nemcsak az iskolától, de Budapesttől is távol íródnak, a nagymamája vidéki házában], és a diákok és a tanárok eleve két helyen léteznek, egyszerre az iskolai és az online térben. És éppen ez a legérdekesebb újdonság Mészöly Ágnes regényében: hogy milyenek lettek a „diákcsínyek”, ha nem csak az osztályteremben zajlanak, de az online világban is.

Tanárok megalázására, ellenük elkövetett diákcsínyekre bőven találunk példát az irodalomban: és az szinte lényegtelen is most, hogy egy-egy szereplő ártatlanul szenved-e el a diákok ellene elkövetett „merényleteit”, vagy okot szolgáltatott rá, hogy bosszút álljanak rajta. Még hasonló akciókat is találunk az egymástól csaknem százévnyre lévő található regényekben: Komlónál a lányok többek közt azzal alázzák meg Perényit, hogy megtapsolják az órai végén [és a tanár, amíg egy néptelen

18 Uo., 33.

19 Uo., 39.

levélben nem figyelmeztetik, nem veszi észre, hogy gúnyolódnak rajta, azt hiszi, ez elragadtatásból, őszinte rajongásból következő reakció), a *Darwin-játzmában* pedig az egyik lány minden tanórán feszülten figyel a tanárra: egy mai pedagógus ettől határozottan meg is zavarodik, egyáltalán nem tekinti ezt az elvileg normális órai viselkedést természetesenek. De bármennyire is vannak hasonlóságok, kétségtelenül sokkal durvább a lányok „hadjárata” Mészöly Ágnes regényében, mint Komlósnál: ők nemcsak annyit tesznek, hogy a tanár demens édesanyját eszközként használva behatolnak a férfi lakásába, hogy elhitetik mindenkivel, egyikőjükkel viszonyt folytat, de az online személyes terébe (e-mail-fiókjába, Facebook-profiljába) is behatolnak. Van, ami változatlan [az eldurulás, a diákcsínyek], de egészen mást jelent egy tanárról készített gúnyrajz, amelyet meg lehet azonnal semmisíteni (ez történik Komlósnál), mint egy neten végrehajtott, aprólékosan kitervelt, igaztalan vád [ahogy erre, természetesen a *Néró és a VII. A-t* nem emlegetve, Fenyő D. György is felhívja a figyelmet]:

Az eldurulás soha nem volt idegen sem az ifjúsági szubkultúráktól, sem az emberi társadalmaktól. Ami érdekelhet bennünket, az az, hogy ennek milyen új formái, eddig nem látott, nem ismert és nem létező módszerei, kommunikációja, formái vannak a mai kultúrában. Mit jelent a facebookos zaklatás, mit az elektronikus levéltitok megsértése, hogy lehet bárkiről szinte bármilyen képet találni az interneten és azt bármikor és bármire felhasználni, hogy lehet olyan hírbe hozni valakit, ami ellen eleve nem lehet védekezni. Hogyan tudjuk figyelmeztetni a diákokat arra, hogy józan eszűket, hétköznapi erkölcsi érzéküket, mértéktartásukat, normalitásukat ne veszítsék el.²⁰

És éppen ez az egyik legnagyobb tanulsága Komlós és Mészöly Ágnes együttolvasásának: rájöhetünk, hogy egy mai regényben az iskola már sem a diákok, sem a tanárok számára nem képez védelmes barlangot. De azon is elgondolkozhatunk, hogy már az örök osztály legendáját magában építgető Perényi is illúziót kergetett, neki is elmagyarázza a kollégája, Klausek, hogy a diákok átmeneti vendégek az iskolában, oda bezárva csak a tanárok vannak: „Nézd meg, nálunk minden kolléga jobban érzi magát az osztályaiban, mint a tanári szobában. A gyerekek pedig egy-két évig rajonganak talán ezért vagy azért a tanárért, de aztán otthagyják az iskolát, s mennek tovább, vissza sem néznek a tanárjukra, aki most más növendékét szereti, de még mindig az iskola körén belül marad.”²¹

Mészöly Ágnes regénye már egy olyan korszakban íródott, amelyben a tanár presztízse sokkal-sokkal alacsonyabb lett, mint korábban bármikor. Ebben a regényben már egzisztenciális szempontból is értelmezhető, hogy csak a tanár van az iskolába és a saját státuszába bezárva, a diák bármikor kiléphet onnan, és nemcsak akkor, ha leérettségizett. Hiszen ma az iskola verseng a diákért, nem a diák küzd azért, hogy bekerüljön valamelyik iskolába: „Nem vagyunk kiszolgáltatva nekik, mert ezek minden hülye lúzerek, akik csak azért vannak itt, mert nem találtak jobb helyet. Dumál-

20 Fenyő D. György írja ezt, lásd: Fenyő D. – Smátrola, *i. m.*

21 Komlós, *i. m.*, 96.

hatnak, hogy a pedagógus az értelmiség jövőjének alakítója, de ugyan már! Csak az dolgozik havi százhuszért, aki semmi másra nem képes! Nekünk egy ugródeszka ez a sulis, és kész! Nem mi vagyunk kiszolgáltatva nekik.”²² A *Darwin-játszmában* a tanárok valóban sokkal kiszolgáltatottabbnak tűnnek a diákoknál. Kecskeméti Gábor nem követ el különösebben nagy, jóvátehetetlen hibákat, mégis bűnbakká válik: Perényi ezzel szemben azért válik áldozattá, mert ellenakcióba kezd, amikor megszűnni látja a lányok rajongását. És a visszahódítási kísérletei jóval nevésebbek, mint Kecskeméti tanár úr akkor, amikor elhiszi, hogy a diákjai egy kortyot sem isznak az osztálykiránduláson, hiszen megígérték. Perényi tisztis uniformisban megy az iskolába, monoklit tesz föl, hogy imponáljon a lányoknak, sőt, még egy parókát is beszerez. Mai szemmel különösen mulatságosnak tűnik, hogy a tudományos teljesítményével akar felválni, ezért az asztalán hagyja, mintegy véletlenül, a Philologiai Szemlében megjelenő cikkének korrektúráját. A lányok válaszügye, az, hogy nem nevetnek a viccein, megtapsolják, virágcsokrot visznek neki, egészen szende ötleteknek látszanak Mészöly Ágnes szereplőinek hadjárata felől nézve. A fegyelmi tárgyalás során pedig a bizottság egyik tagja ki is jelenti, amikor az egyik tanárkolléga Perényi áldozatosságát hangsúlyozná, hogy ez azért messze nem ilyen egyértelmű: „Tudja, nagysád, én nem szeretem az áldozatokat. Életemben valahány emberrel csak találkoztam, aki arról panaszkodott, hogy üldözik, mindig rájöttem, hogy kellemetlen emberrel van dolgom, és az úgynevezett üldözöknak van igazuk...”²³ És már a fegyelmi tárgyalásának kezdetén meg is születik az ítélet: Perényinek meg kell bűnhődnie, el kell hagynia az iskolát, a lányok pedig nem felelősek. Nem is érzik magukat annak. Mészöly Ágnesnél, bár a „ki a hibás” kérdése elurulta a regény fogadtatását, leginkább a tanárok, a szülők, a társadalom felelőssége merült fel – hogy vajon ki az oka a lányok akciójának, miért nem tudták felmérni tetteik következményeit, miért nem tudtak időben kiszállni, és megállítani a tragédia felé száguldó folyamatot. A lányok, persze, büntetőjogi értelemben biztosan nem felelősek Kecskeméti Gábor haláláért, mégis cipelik mindannyian, így vagy úgy, a tetteik következményeit: még ha eltérő módon és gyorsasággal próbálják is magukat felmenteni a felelősség alól, vagy törölni az emlékezetükből az egész esetet.

Az iskola tehát ma már nem védelmező barlang, sem diáknak, sem tanárnak – ugyanakkor, miként írtam is, Komlós regényében még egy értelemben előkerül a „barlang” párhuzamként. Az merül fel a Perényi esetéről folytatott beszélgetések során, vajon előrébb léptünk-e „barlanglakó őseinknél”, vajon tanulunk-e az ismétlődő esetekből, megtanított-e minket valamire a „modern pedagógia”? Az egyik szereplő, Koch azt mondja, képtelenek vagyunk átadni a tapasztalatainkat, minden generáció elköveti ugyanazokat a hibákat:

– Semmire sem tanított meg bennünket! – legyintett ingerülten Koch, majd szokott szenvedélyességével kiáltotta: – Az egész kultúra nem tanított meg minket semmire! Buddha, Platón, Jézus, mit tudom még, kik, szert tettek

22 Mészöly, *i. m.*, 102.

23 Komlós, *i. m.*, 77.

gyönyörű tapasztalatokra, s a nevelésnek az volna, ugye, a célja, hogy ezeket a tapasztalatokat készen átadja az új nemzedéknek, hogy a jövő azokra építhessen tovább. Igen ám, de a mások tapasztalása üres szó az új nemzedék szemében, s mindenki előlről kezdi a tapasztalatszerzést. Ez a nevelés tragédiája, ezért vagyunk ma is ott körülbelül, ahol barlanglakó őseink... vagy a VII. A!²⁴

Komlós regénye márcsak azért is több „romanizált pedagógiai tanulmányról”, mert egy effajta tanulmányban biztosan nem kellene az olvasónak a teret és időt is jelző barlang szó kétféle előfordulását észrevenni és összekapcsolni: pedig, ha megtesszük, azt a nyugtalanító következtetést vonhatjuk le, hogy az iskola nem jelent védelmező teret, nem szakít ki minket az időből, a pedagógia pedig nem tanít meg minket semmire. Nem is érdemes sem a *Néró és a VII. A-t*, sem a *Darwin-játszmát* közvetlen útmutatást adó, tanári segédkönyvként olvasnunk. Hiszen legfeljebb elgondolkodtatnak, mint minden érvényes irodalmi mű, illetve azt mutatják fel, mit *ne* tegyünk, diákként, tanárként, azt sokkal kevésbé, hogy miként érdemes viselkednünk – ráadásul arra is figyelmeztetnek, hogy úgysem tanulunk semmiből, az effajta áldozattá válás mintha az iskola sajátos létmódjából következne. Klausek nem világítja meg Faragó Aurél előtt, hogy vigyázzon, könnyen úgy járhat, mint Perényi, csak annyit mond neki: tartson kutyát vagy macskát. Bárcsak ilyen egyszerű lenne, hogy a tanárok elkerüljék az áldozattá válást, sóhajthatnánk fel erre.

Szekeres Nikoletta – Jeney Zoltán

„Az eleven halál terei”

A TÉR SZEREPE HÁROM IFJÚSÁGI REGÉNYBEN

Minden történetmesélés alapvető eleme a környezet ismertetése, meghatározása. A 19. századi prózában az aprólékos helyszínleírások házakról, parkokról, szobákról, tájakról elengedhetetlenül szükségesek voltak a teljes körű ábrázoláshoz, mivel a kor nem rendelkezett még a képi megjelenítés azon demokratikus elterjedtségével, amellyel napjainkban. A könyv volt egyszerre a fotó és a film, a mozi és a televízió. Ma a különböző médiumok kölcsönhatásai már banalitásnak számítanak, az irodalom ugyanannyira referenciája a filmnek, mint amennyire a filmművészet az irodalomnak. A tér ábrázolása és tágabb értelemben a tér maga egészen más funkciót tölt be a szövegekben, és megváltoztak az írói módszerek is. Különösen érvényes ez az ifjúsági (young adult) irodalomra, ahol mind a történet veleje, mind a célközönség egészen más referenciarendszerrel dolgozik, mint az „idősebb korosztályokat” megszólító szépirodalomban.

24 Uo., 88.